

Antroponimy w listach prywatnych Henryka Sienkiewicza na przykładzie nazw osobowych członków rodziny pisarza

Leonarda Mariak

Uniwersytet Szczeciński

ORCID: 0000-0001-9922-954X

Antonyms in Private Letters of Henryk Sienkiewicz on the Example of Personal Names of the Writer's Family Members

ABSTRACT: The article contains a formal, functional and structural analysis of unofficial anthroponyms (names, nicknames) used by Sienkiewicz to refer to members of his family. The material, consisting of over 150 units, was collected by linear excerption from the entire preserved private correspondence of the writer, consisting of over 1,400 letters, which occupy approximately 3,000 pages of text in the *Listy Sienkiewicza* (Sienkiewicz's letters) collection edited by Maria Bokszczyńska. The correspondence was addressed to seven members of the writer's closest family, i.e. three successive wives, two children, a sister-in-law and his younger sister. The repertoire of collected anthroponyms includes unofficial

personal names, such as: *Mańcia, Marylka, Maryluś, Marynia, Nadmarynia; Dzideczek, Dzidek, Dzik, Dzikus, Dzikio, Dzikciu, Dzikus* and nicknames, e.g.: *Frog, Kociątko, Kot, Kotek, Kurczątko, Przyjaciel, Sally, Salomon, Siostrzyczka, Sowietnik, Szarotka, Ziaba, Żaba, Żabeusz, Żabka, Żabu. Pani Żabińska*. Particular attention was paid to word-forming phenomena, especially the formants by means of which Sienkiewicz transformed the official metrical form of a name into an unusual, original and emotionally charged proper name denoting a close person. The study also takes into account the relationship of name-forming acts with the writer's extralinguistic family reality.

KEYWORDS: private correspondence; lexis; proper names; epistolary idiolect; Sienkiewicz.

CONFLICT OF INTERESTS STATEMENT: The author declares that there were no conflicts of interest in this study.

AUTHOR'S CONTRIBUTION: The author assumes sole responsibility for: preparing the research concept of the article, the way it is presented, developing the method, collecting and analyzing data, formulating conclusions, and editing the final version of the manuscript.

1. Wprowadzenie

Zachowana korespondencja prywatna Henryka Sienkiewicza jest dla współczesnego badacza nieocenionym źródłem wiedzy zarówno na temat mało dotąd znanych szczegółów z życia prywatnego pisarza, jak i cech jego idiosylu¹ epistolarnego. Lektura listów dowodzi, że Sienkiewicz stosował bogaty i zróżnicowany repertuar środków językowo-stylistycznych, na co niewątpliwie miała wpływ – wynikająca z konwencji, pragmatyki listu prywatnego – większa swoboda językowa, a także inklinacje artystyczno-literackie autora tej korespondencji. Wśród wielu warstw leksyki poświadczonych w listach, takich jak np. neologizmy, zapożyczenia, leksyka potoczna, związki frazeologiczne, przysłowia, słownictwo z różnych kręgów tematycznych (np. zdrowie, choroby, przyroda, podróże) znalazła także licznie reprezentowana kategoria nazw własnych².

Celem niniejszego szkicu będzie analiza strukturalna, funkcjonalna i stylistyczna antroponimów użytych przez Sienkiewicza w korespondencji rodzinnej. Podjęte tu rozważania wpisują się w tradycję badań poświęconych roli nazw własnych w różnych typach tekstów³ (w tym przypadku nieliterackich) oraz idiolektach pisarzy. Materiał egzemplifikacyjny zebrano z wszystkich – 1401 – zachowanych listów Sienkiewicza adresowanych do siedmiorga członków najbliższej rodziny⁴.

Lektura korespondencji dowodzi, że do czynników determinujących dobór antroponimów należy poruszana w listach tematyka (głównie dotycząca spraw rodzinnych lub krewnych), ale także rama kompozycyjna listu, na którą oprócz zasadniczej treści, składają się także: adresat, nadawca, formuła inicjalna, formuła końcowa oraz dialogiczny charakter listu [Lizisowa 2000: 63–64], z zasady spersonalizowane, co przekłada się na duże nasycenie korespondencji nazwami osobowymi, w tym przypadku zaczerpniętymi głównie z języka rodziny Sienkiewiczów.

1 Przyjmuję za Arturem Rejterem, że idiolekt i idiosyl to terminy bliskoznaczne i stosuję je wymiennie [Rejter 2019: 43].

2 Zob. Mariak 2014a; 2014b; 2014c; 2015; 2016a; 2016b; 2016c; 2018; 2019.

3 Zob. obszerny wykaz bibliografii w monografiach Rejtera (2016; 2019). Zaznaczyć należy, że wszystkie wymienione tu opracowania dotyczą tylko onimii literackiej. Do nielicznych dzieł omawiających nazwy własne w tekstach innych niż artystyczne należy monografia Marcellego Olmy [2014, tu zwłaszcza 109–124].

4 Adresatami listów było siedmioro członków rodziny pisarza, czyli trzy kolejne żony: Maria z Szetkiewiczów – 10 listów, Maria z Wołodkowiczów – 6 listów, Maria z Babskich – 600 listów, dwoje dzieci: córka Jadwiga – 92 listy, syn Henryk Józef – 66 listów, siostra Helena – 64 listy oraz szwagierka Jadwiga z Szetkiewiczów Janczewska – 563 listy. Korzystam ze zbioru: Sienkiewicz 1996a; 1996b; 1996c; 2008a; 2008b; 2008c.

2. Frekwencja i dystrybucja antroponimów

W listach Sienkiewicza do trzech kolejnych żon, dwojga dzieci, a także siostry i szwagierki daje się zaobserwować spory, liczący ponad 150 jednostek wyrazowych, zasób antroponimów⁵ o zróżnicowanej proveniencji, tworzonych systemowo bądź okazjonalnie. Zebrany materiał składa się tylko z nieoficjalnych imion własnych⁶ (zwykle przekształconych znaczeniowo, słowotwórczo, deminutywów, hipokorystyków) oraz związanych z kodem rodzinnym określeń o charakterze przezwiskowym⁷. Pełna lista nazw osobowych wraz z objaśnieniami znajduje się w tabeli 1.

Tabela 1. Nieoficjalne antroponimy określające członków rodziny Henryka Sienkiewicza⁸

Członek rodziny	Nazwa określająca członka rodziny
Maria z Szetkiewiczów (pierwsza żona) 5/10 ⁹ MSz	<i>Duduś, Frog</i> ¹⁰ , <i>Mańcia, Marylka, Miłek</i>

- 5 Antroponimy, inaczej nazwy osobowe, tworzą oddzielną klasę w obrębie szerszej kategorii leksykalnej nazw własnych. W jej skład wchodzi 4 podklasy nazw: imiona, nazwiska, przezwiska, pseudonimy. Pełnią funkcję indywidualizującą i dyferencyjną jednostek osobowych [Kosyl 1993: 423].
- 6 Oficjalne imiona bliskich w postaci metrykalnej pojawiają się niezwykle rzadko. W dwóch pierwszych listach z 1879 roku adresowanych jeszcze do obu sióstr Szetkiewiczównien Sienkiewicz użył zwrotów *panna Jadwiga, panna Maria*. Formy te są zgodne z zasadami ówczesnego *savoir-vivre* u obyczajowo-językowego. W chwili powstania listu z pannami Szetkiewiczównami nie łączyły Sienkiewicza więzy rodzinne, dlatego pisarz mógł użyć tylko oficjalnych form adresatywnych [zob. Handke 2009: 113].
- 7 Przezwisko jest rodzajem antroponimu – nazwą dodatkowo nadawaną osobie, która charakteryzuje ją w sposób żartobliwy. Podstawę do jej nadania może stanowić cecha fizyczna lub psychiczna danej osoby, jej zajęcie lub zawód, podobieństwo, np. do zwierzęcia, rośliny itp. [SHTG]. Jest antroponimem nieobowiązkowym, używanym w kontaktach nieoficjalnych. Oprócz funkcji identyfikacyjnej wyraża ono zazwyczaj funkcję ekspresywną. Przezviska erygowane zwykle na bazie wyrazów pospolitych są nacechowane emocjonalnie (w mniejszym lub większym stopniu) [Dunaj 2017: 81].
- 8 Ze względu na przedmiot badań w tabeli umieszczono tylko nieoficjalne osobowe nazwy. Repertuar określeń członków rodziny jest znacznie liczniejszy i bardziej zróżnicowany [zob. Mariak 2016b].
- 9 Cyfry oznaczają odpowiednio: liczbę nazw, po ukośniku liczbę listów. Na końcu podano także inicjały adresatów.
- 10 *Frog* – ang. ‘żabka’ Maria, podobnie jak jej siostra Jadwiga z Szetkiewiczów Janczewska, miały szeroko rozstawione oczy, co mogło nasuwać skojarzenia z oczami żaby [zob. Sienkiewicz 2008a: 62].

Tabela 1. Nieoficjalne antroponimy... – cd.

Członek rodziny	Nazwa określająca członka rodziny
Maria z Wołodkowie- czów (druga żona) 3/6 MW	<i>Bebuś, Dziecinka, Dziecko</i>
Maria z Babskich (trzecia żona) 33/600 MB	<i>Boska Iryda, Bóstwo Wcielone w Kota, Klejnoty, Kociątko, Kot, Kotek, Kurczątko, Kokowcew¹¹, Madame, Mańcia, Mareczek, Marek, Mary, Maryluś, Marynia, Marysia, Maryś (w rodz. ż. i m.), Maryt, Marytka, Marytuś, Marywilek¹², Nadmarynia, Siostrzenica Irys¹³; Biedny, Boska, Dobry, Drogi, Kryształowa, Mały, Najlepsza, Ukochany, Utalentowany, Złoty</i>
Jadwiga z Szetkie- wiczów Janczewska (szwagierka) 61/563 JJ	<i>Anioleczek, Arachne¹⁴, Atena, Belle Chatelaine¹⁵, Biedactwo, Betsy¹⁶, Bobo, Sister¹⁷, Duch, Dzideczek, Dzidek, Dzidka, Dziduś, Dzio, Dzidziu, Dzidzius, Dzin, Dzina, Dzineczka, Dziniek, Dzinia Duża, Dzinia Starożytna, Dzinia Starsza, Dzinia Antiqua¹⁸, Dzinka, Dzinkuś, Dzinuchna, Dziwaczysko, Dżanem¹⁹, Dżok, Dży, Egeria²⁰, Ekscelencja, Figuryńka, Garbatta Persona²¹, czyli miła Osoba, Goplana, Hadziątko, Hadzius²², Hanem²³, Jankulio²⁴, Jasnotka, Kochanie, Kociątko, Kot, Kuzum²⁵, Lilia, Osoba, Nauzyka</i>

- 11 Władimir Nikołajewicz Kokowcew, rosyjski minister skarbu w latach 1906–1911, jego zasługą było uporządkowanie finansów państwa rosyjskiego.
- 12 Maria Babska przed zamążpójściem mieszkała u Kanoniczek na Marywilu.
- 13 Irys (Iryda) w mitologii greckiej córka Thaumasa i Elektry, posłanka bogów, zamieniona przez Herę w tęczę.
- 14 W mitologii greckiej mistrzyni tkania i haftu.
- 15 Belle Chatelaine – fr. ‘piękna kasztelanka’.
- 16 Betsy//Bety Trotwood – ciotka Dawida Copperfielda, u której znalazł on schronienie po śmierci matki i po ucieczce od ojczyma. Była ekscentryczną damą „o grubych rysach, lecz raczej przyjemnej powierzchowności” i o wielkim sercu [Dickens 1956: 186].
- 17 Sister – ang. ‘siostra’.
- 18 Tu w odróżnieniu od *Dzini Małej*, *Dzini Młodszej*, czyli córki Sienkiewicza, która też miała na imię Jadwiga.
- 19 *Dżanem* – tur. ‘kochanie’.
- 20 *Egeria* – wieszczka, nimfa, żona i doradczyni Numy Pompiliusza.
- 21 *Garbato* – wł. ‘uprzejmy, miły’; *persona* – łac. ‘osoba’.
- 22 SW [t. 2: 3] podaje: ukr. *hadź hadje* ‘gady’, przen. *rzecz hadka*, czyli ‘brzydka’.
- 23 *Hanem* – tur. ‘pani, dama’.
- 24 Iwan Konstantynowicz Jankulio, od r. 1864 był wicedyrektorem departamentu policji administracyjnej Królestwa Polskiego, w latach 1887–1894 prezesem warszawskiego Komitetu Cenzury. Znany z tego, że bez skrupułów wykreślał z utworów literackich polskim pisarzem niestosowne, zbyt naturalistyczne fragmenty.
- 25 *Kuzum* – tur. ‘jagniątko’.

Tabela 1. Nieoficjalne antroponimy... – cd.

Członek rodziny	Nazwa określająca członka rodziny
	<i>Białoramienna</i> ²⁶ , <i>Nefe</i> ²⁷ , <i>Pani Żabińska</i> , <i>Przyjaciół</i> , <i>Sally</i> ²⁸ , <i>Salomon</i> , <i>Siostrzyczka</i> , <i>Sowiećnik</i> ²⁹ , <i>Szarotka</i> , <i>Ziaba</i> , <i>Żaba</i> , <i>Żabeusz</i> , <i>Żabka</i> , <i>Żabu</i>
Henryk Józef (syn) 11/66 HJS	<i>Chłopczyśko</i> , <i>Chłopiec</i> , <i>Chudeusz</i> , <i>He</i> , <i>Henik</i> , <i>Henisko</i> , <i>Heniu</i> / <i>Henio</i> , <i>Piła Droga/Miła</i> ; <i>Łaciasty</i> , <i>Stary</i>
Jadwiga (córka) 24/92 JS	<i>Bakfiszeczek</i> ³⁰ , <i>Duck</i> , <i>Dzidek</i> , <i>Dziedzisko</i> , <i>Dziewczynka</i> , <i>Dzineczek</i> , <i>Dzinek</i> , <i>Dzinku</i> , <i>Dzinia</i> , <i>Dzinia Młodsza</i> , <i>Dzinius</i> , <i>Dzinka</i> , <i>Guziczek</i> , <i>Kochanie</i> , <i>Kociak</i> , <i>Kocię</i> , <i>Kot</i> , <i>Kotek</i> , <i>Koteusz</i> , <i>Mały Kot</i> , <i>Panna na Obłęgorku</i> , <i>Pikolek</i> ³¹ ; <i>Mała/Małe</i>
Dzieci wspólnie 5	<i>Bobezajdy</i> ³² , <i>Dzieci</i> , <i>Dzieciska</i> , <i>Knips i Żoko</i> ³³ , <i>Mile Postacie</i>
Helena Sienkiewiczówna (siostra) 3/64 HS	<i>Ciocia Kano</i> ³⁴ , <i>Helcia</i> , <i>Helenka</i>
Edward Janczewski (syn szwagierki pisarza) 6 EJ	<i>Adwardek</i> , <i>Długi</i> , <i>Edwardek</i> , <i>Edzio</i> , <i>Edziuś</i> , <i>Roch</i>
Dzieci siostr Sienkiewicza 1	<i>Ludek</i> (Ludomir Komierowski, syn siostry Anieli)
Teściowie 5	<i>Babunia</i> , <i>Dziadzio</i> , <i>Papa</i> , <i>Z'un pa</i> 'ojciec', <i>Z'une ma</i> 'matka' ³⁵

26 Nauzyka była córką Alkinoosa i Arete, ją pierwszą spotkał Odyseusz na Scherii, wyspie Feaków, gdy wylądował tam jako rozbitek.

27 *Nefe* – bogini grecka, uosobienie chmury, mgły.

28 Sally Brass – brzydka, stara panna, siejąca postrach wśród mężczyzn, jest bohaterką *Magazynu osobliwości* K. Dickensa [1988]. Janczewska stanowiła jej przeciwieństwo.

29 *Sowiećnik* – ros. 'doradca, radca'.

30 *Backfisch* – niem. 'ryba smażona', tu żartobliwie: 'młoda panienka, podłotek'.

31 *Piccolo* – wł. 'mały'.

32 SW [t. 1: 178] podaje: z żyd. 'dziadostwo; bobe – babka, zajde – dziad', tu żart. 'nieznośne dzieci'.

33 Imiona dwóch małych z powieści pt. *Robinson Crusoe* Daniela Defoe.

34 Helena Sienkiewiczówna była kanoniczką w Zgromadzeniu Panien Kanoniczek.

35 *Z'un pa*, *z'une ma* – żartobliwie przekształcone zwroty francuskie: *en papa*, a właściwie *le papa* 'tataś', *la maman* 'mamusia'.

Widoczna dysproporcja w liczbie nazw identyfikujących poszczególnych członków rodziny wynika z trzech powodów: kompletności zachowanego zbioru, czasu korespondowania oraz charakteru więzi łączących Sienkiewicza z adresatami listów. Korespondencja z pierwszą żoną zachowała się w szczątkowej postaci, ponieważ większość listów spłonęła podczas powstania warszawskiego w pożarze mieszkania Jadwigi Kornilowiczówny – wnuczki Sienkiewicza. Przyczyną niewielkiej liczby listów do drugiej żony – Marii z Wołodkowiczów – jest krótki czas trwania ich burzliwego związku, który zakończył się unieważnieniem po zaledwie kilku tygodniach pożycia. Bogaty zbiór określeń trzeciej żony, w porównaniu z poprzednimi towarzyszkami życia, wynika z przyczyn obiektywnych – korespondencja z Marią Babską trwała blisko ćwierć wieku (1888–1913) i zachowała się w stanie prawie kompletnym.

Jak widać z danych frekwencyjnych przedstawionych w tabeli, największa liczba określeń dotyczy Jadwigi Janczewskiej. Taka sytuacja może wydawać się dziwna, zważywszy na fakt, że Jadwiga była tylko powinowatą Sienkiewicza. Maria Bokszczanin we *Wstępie* do zbioru *Listów* wyjaśnia złożony i skomplikowany charakter relacji łączących Sienkiewicza i Janczewską:

z siostrą swojej pierwszej żony pisarz czuł się związany potrójnym węzłem – rodzinnym, bo była szwagierką i jej rodzice byli również jego rodzicami; przyjacielskim, bo była jego doradczynią i powiernicą, oraz uczuciowym, bo była jego Egerią i Beatryczą [...]. Ta troistość ich wzajemnego stosunku [...] jest w rzeczywistości jednością uczucia, bogatego w swojej różnorodności. [Bokszczanin 1996: 100]

Kolejną przesłanką może być trwająca ponad 40 lat wymiana listów – z żadnym członkiem rodziny Sienkiewicz nie prowadził dłuższej korespondencji. Regularna wymiana listów ze szwagierką była dla Sienkiewicza bardzo ważna, wręcz niezbędna. Dzięki niej pisarz uczestniczył we wszystkich wydarzeniach rodzinnych, wiedział na bieżąco, co dzieje się z jego dziećmi, ale także wymieniał poglądy na różne tematy i dzielił się swoimi przeżyciami, uczuciami i troskami.

Korespondencja z Henrykiem Józefem i Jadwigą rozpoczęła się późno – właściwie dopiero wtedy, gdy oboje byli już dorosłymi osobami i głównie z tego powodu jej zbiór jest mniej liczny. Treść listów dowodzi, że Sienkiewicz-ojciec zawsze interesował się losem swoich dzieci, troszczył się o ich zdrowie, rozwój, edukację i starał się zaspokajać wszystkie potrzeby. Formy adresatywne zaś, którymi się do nich zwracał, w tym zwłaszcza pozytywnie nacechowane, nieoficjalne formy imion własnych i przezwiska, świadczą o jego miłości i przywiązaniu.

Do kręgu członków najbliższej rodziny Sienkiewicza zalicza się także siostra Helena. Pisarz prowadził z nią w miarę regularną, ale niezbyt częstą korespondencję przez ponad 20 lat, od 1886 do jej przedwczesnej śmierci w 1907 roku. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można przyjąć, że niewielki i mało zróżnicowany repertuar nazw młodszej siostry ma związek z cechami jej osobowości i pozycją towarzyską – Helena była kanoniczką w Zgromadzeniu Panien Kano-niczek, a przy tym osobą bardzo skromną, prostolinijną i poważną. Sienkiewicz wiedział doskonale, że formy żartobliwe, oryginalne, nieoficjalne nie licowały z jej statusem społecznym i charakterem, dlatego ich nie stosował.

Analiza danych statystycznych ujawniła jeszcze jedną ważną cechę dotyczącą zebranych nazw osobowych. W porównaniu z określeniami apelatywnymi zbiór antroponimów odznacza się mniejszym zróżnicowaniem, ale dużą częstotliwością użycia. W całej korespondencji ich frekwencja przekracza tysiąc użycia (łącznie w nagłówkach i treści listów). Częstotliwość użycia antroponimów waha się w zależności od czasu powstania listu. W nielicznie zachowanych listach do pierwszej i drugiej żony, a także w okresie narzeczeństwa i tuż po ślubie z trzecią żoną oraz w dwóch pierwszych dekadach korespondencji z Jadwigą Janczewską pisarz chętniej używał bardziej rozbudowanych, nieszablonowych i w większości efemerycznych zwrotów, potem – w przeważającej części nagłówków – występują konwencjonalne, powtarzane adresatywa typu: *Drogi / Kochany Marku, Kochana Maryniu, Kochana Dziniu*. Warto dodać, że wskazana tu cecha jest charakterystyczna nie tylko dla języka rodzinnego i listów prywatnych Sienkiewicza. Podobne zjawisko występuje także w korespondencji prywatnej Stefana Żeromskiego [zob. Mariak 2013; 2023]. Być może mamy tu do czynienia z bardziej uniwersalną tendencją, świadczącą o zmianach w zakresie stabilizowania się komponentów języka rodzinnego, co w konsekwencji wpływało na kształtowanie się struktury formalnej listów prywatnych.

3. Struktura, proveniencja i funkcja antroponimów

Nazwy osobowe używane wśród członków najbliższej rodziny zwykle przyjmują postać nieoficjalną, odbiegającą od standardowej, metrykalnej formy imion. Patrząc na strukturę zgromadzonych przykładów, można zauważyć, że w familiolekcie Sienkiewicza dominują głównie warianty zdrobniałe, spieszczenia, skróty lub inne modyfikacje powstałe w wyniku przekształceń słowotwórczych imion Maria, Jadwiga, Henryk, Helena, Edward, np.: *Mańcia, Marek, Mareczek, Marylka, Maryluś, Marynia, Marynuszka, Marysia, Maryś, Maryt, Marytka, Marytuś; Dziunia, Dzideczek, Dzidek, Dzidka, Dziduś, Dzizio/Dzidziu, Dzidziuś, Dzineczka, Dzinek, Dzinia, Dzinka, Dzinkuś, Dzinuchna; He, Henik, Henisko, Heniu/Henio; Helcia, Helenka; Adwardek, Edwardek, Edzio,*

Edziuś. Repertuar oficjalnych nazw osobowych i ich dystrybucja były ograniczone i zdeterminowane specyficzną sytuacją imienniczą w rodzinie Sienkiewicza – imię Maria nosiły trzy kolejne żony Sienkiewicza, a imię Jadwiga – córka i szwagierka, syn natomiast otrzymał imię po ojcu. Z tego powodu większość nieoficjalnych imion powtarzała się, jedynie nieliczne były zarezerwowane dla konkretnej osoby, np. *Mańcia* dla pierwszej żony, *Marynuszka* dla drugiej, a dla trzeciej – *Marek*, *Mareczek*, *Nadmarynia*, a *He*, *Henik*, *Stary* – dla syna. Z kolei w zasobie imion szwagierki i córki znalazły się formy opisowe, odpowiednio: *Dzinia Starsza*, *Dzinia Antiqua*, *Dzinia Duża* oraz *Dzinia Młodsza*, *Dzinia Mała*. Sienkiewicz używał ich nie tylko ze względów czysto praktycznych (identyfikacja członków rodziny), ale także, aby wyrazić swoje uczucia. Funkcję identyfikacyjno-ekspresywną pełniły właściwie wszystkie nieformalne nazwy członków rodziny, którymi Sienkiewicz posłużył się w swoich listach, co jest zjawiskiem oczywistym, skoro subiektywizm i pozytywny ładunek emocjonalny to – zgodnie ze społecznym uzusem – czynniki najlepiej oddające familiarny charakter i zażyłość stosunków rodzinnych [Handke 2009: 91–92]. Wniosek ten potwierdza także analiza struktury zebranych antroponimów. W zasobie zgromadzonych określeń zwraca bowiem uwagę bogata gama wariantów deminutywno-hipokorystycznych zarówno popularnych, tworzonych systemowo, jak i tych wymyślonych przez Sienkiewicza. Opierają się one na kilku podstawowych rdzeniach: *dzin-*: *Dzinia*, *Dzinka* || *Dzinek*, *Dzineczka* || *Dzineczek*, *Dzin* || *Dzina*, *Dzinkuś*, *Dzinuchna*, część na rdzeniu *dzid-* || *dzidź-*: *Dzidka* || *Dzidek*, *Dzideczka* || *Dzideczek*, *Dziduś*, *Dzidziuś*, *Dzidzia*, *Dzidzio*, *Dzidziątko*, *Dzid* || *Dzida*; *mar-*: *Mary*, *Marynia*, *Marysia*, *Maryś* (w rodz. ż. i m.), *maryt-*: *Marytka*, *Marytuś*; *maryl-*: *Marylka*, *Maryluś*; *marek-*: *Mareczek*; *hen-*: *He*, *Henik*, *Henisko*, *Heniu/Henio*; *hel-*: *Helcia*, *Helenka*. W przypadku określeń przezwiskowych podstawami derywatów były: *kot-/koci-*: *Kociak*, *Kociątko*, *Kocię*, *Kotek*, *Kotekus* oraz *żab-*: *Żabeusz*, *Żabka*, *Żabu*. Na pozytywne nacechowanie tych nazw w głównej mierze wpływ miały modyfikacje słowotwórcze, a zwłaszcza odpowiednio dobrane sufiksy o inwariantnej ekspresywności. Dzięki nim oficjalne imiona metrykalne przekształcały się w nazwy nacechowane, sygnalizujące czułość, sympatię, aprobatę względem ich nosicieli, pośrednio także poufałość, familiarność i zażyłość relacji rodzinnych. Wśród imion i przezwisk o pozytywnych konotacjach znalazły się te z formantami: *-ka*, *-ek*, np.: *Marylka*, *Marytka*, *Dzidek*, *Dziewczynka*, *Dzinek*, *Edwardek*, *Mareczek*; *-uś*: *Bebuś*, *Diniuś*, *Dziduś*, *Edziuś*, *Hadziuś*, *Maryluś*, *Marytuś*; *-uchna*: *Dzinuchna*, *-unia/-ynia*: *Babunia*, *Marynia*; *-eczek/-eczka*: *Anioleczek*, *Bakfiszeczek*, *Dzineczek*, *Dzineczka*; *-inka/-ynka*: *Dziecinka*, *Figurynka*, a także używany systemowo do tworzenia nazw istot młodych sufix *-qtko*: *Dzidziątko*, *Hadziątko*, *Kociątko*, *Kurczątko*.

Źródła biograficzne podają, że Sienkiewicz był osobą obdarzoną dużym poczuciem humoru i lubił żartować. Zapewne ta cecha jego charakteru sprawiła, że w repertuarze określeń członków rodziny pojawiły się imiona pełniące funkcję zabawową, żartobliwą. Wśród nich wyróżniają się zwłaszcza nazwy szwagierki, np.: *Pani Żabińska*, *Żabeusz* (motywacją obu określeń był zapewne wygląd twarzy szwagierki, który ze względu na szeroko rozstawione oczy mógł budzić skojarzenia z pyszczkiem żaby), *Dzina*, *Dzin*, *Dzida*, *Dzid*: „Ale że to *Dzid* nie odebrał jeszcze tych paru listów, które pisałem z Wiednia z doniesieniem adresu” [JJ 58/1887]³⁶; „Będziemy sobie jeszcze łamać głowy z mateczką, jak tego *Dzida* postawić, żeby mu było najwygodniej i żeby miał własny kącik” [JJ 70/1887]; „Zawsze radość i wielka wdzięczność dla *Dziny*, kiedy się coś podobnego słyszy” [JJ 263/1890]; „Ty, mój *Dzinu*, nie pisz już z Ostendy, bo list mógłby mnie nie dojść” [JJ 78/1887]; *Dzib* (tu źródłem humoru jest skojarzenie z wyrazem pospolitym *dziób*) i pochodny od niego *Dzibak*: „Żeby to się mógł spodziewać choć trochę sprawiedliwości i pobłażania ze strony tego *Dzibaka*, tobym powiedział, że to zupełnie nie moja wina [...]” [JJ 184/1889], *Ga-dzinka* (w tym przypadku pisownia z łącznikiem uruchamia grę słowną i skojarzenia imienia *Dzinka* z wyrazem *gadzinka*): „[...] pewna *Ga-dzinka* powiedziała mi z właściwym sobie jadem, żebym nie lekceważył różnych jarzyn [...]” [JJ 231/1890]. W przypadku innych krewnych antroponimy żartobliwe również są obecne, np. w nominacji trzeciej żony Sienkiewicz użył określeń: *Nadmarynia* (*nad-* + *Marynia*); *Marywilek* (kontaminacja imienia *Maria* i urbonimu *Marywil*³⁷ + formant *-ek*; węzeł kontaminacyjny *mar-*)³⁸ oraz dzieci, tu derywaty z formantem *-eusz*: *Chudeusz*, *Koteusz*, i in., np. nazwy analityczne: *Panna na Oblęgorku*, *Piła Miła*.

Osobną grupę w zakresie omawianej kategorii tworzą nazwy powstałe w wyniku adaptacji morfonologicznej, semantycznej i graficznej wyrazów obcych, np.: *Bakfiszeczek* (tu ‘młoda panienka, pensjonarka’, niem. *Backfisch*): „Że zaś dostaję ich cztery [bilety – L.M.], a Bakfiszeczka zdecydowałem się na Edypa nie brać, więc proponuję pannie Mycielskiej, aby z Wami poszła”

36 W nawiasach podano inicjały adresatów listów; liczby oznaczają odpowiednio: numer listu i rok jego powstania.

37 Marywil to nieistniejący obecnie XVII-wieczny kompleks handlowo-usługowo-apartamentowy w Warszawie, w rejonie dzisiejszych ulic Senatorskiej i Wierzbowej, tam swoją siedzibę miały Kanoniczki.

38 W przypadku tego antroponimu możliwa jest jeszcze inna interpretacja. Z uwagi na to, że nie znamy motywów ani okoliczności powstania tej nazwy, równie dobrze można przyjąć, iż została utworzona przez derywację sufiksalną i onomazjologiczne przeniesienie nazwy z kategorii urbonimów na antroponimy.

[MB 24/1899]; *Bebuś* ('dziecinka', ang. *babe*): „Czekam na depeszę z wiadomością, jak dojechał Mój Mały Bebuś” [MW 1/1893]; *Bobezajdy* (tu żart. 'nieznośne dzieci, dzieciska', zob. przyp. 31.): „Byłem dziś w sanatorium i widziałem obie Bobezajdy” [MB 201/1906]; *Hadzius* (tu żart. o szwagierce 'istota o wątyłych siłach'³⁹, zob. przyp. 21.): „Ty ze mnie uczynisz filozofa-mistyka, bo jak sobie przypomnę, że taki Hadzius z oczyma o miłę, z noskiem takim, co to go nie ma między oczami, [...] mógł narobić tyle spustoszeń wśród koncepistów, przejezdnych pedagogów etc., etc.” [JJ 203/1890].

Pozostając w kręgu form zapożyczonych, warto wspomnieć o jeszcze jednej kategorii nazw będących pożyczkami cytatomymi. Sienkiewicz umieszczał je tylko w nagłówkach lub zakończeniach listów w funkcji zwrotów adresatywnych, np.: *Dear Mary* (ang. 'droga Mario') [MB. 567/bez daty]; *Frog* (ang. 'żaba') [MSz 7/1884]; *Madame* (fr. 'pani') [MB 156/1906]. Najwięcej nazw o takiej formie odnosi się do szwagierki, np.: *Dear Sister* (ang. 'droga Siostró') [JJ 104/1888], *Frog* [JJ 10/1886], *Belle Chatelaine* (fr. 'piękna kasztelanka') [JJ 296/1891], *Dżanem* (tur. 'kochanie') [JJ 31/1886], *Hanem* <(tur.) 'pani, dama'> [JJ 27/1886], *Kuzum* (tur. 'jagniątko') [JJ 31/1886], *Garbatta Persona* <wł. (*garbatto*) 'uprzejmy, grzeczny'> [JJ 488/1906]. Powodem użycia tych form była zapewne chęć zaskoczenia, rozbawienia adresatek niecodzienną formą, ale także okazanie im sympatii i zainteresowania.

Analiza proveniencji zgromadzonych antroponimów, zwłaszcza przezwisk, dowiodła, że ich dobór nie był przypadkowy. Sienkiewicz tworzył je zwykle okazjonalnie, w związku z jakąś sytuacją zewnętrzną. Inspiracją mogło być np. miejsce, w którym aktualnie przebywał, wydarzenie związane z określaną osobą lub przeczytana lektura. W zbiorze nazw określających Janczewską znalazła się np. spora grupa adresatywów inspirowanych mitologią⁴⁰, literaturą, a zwłaszcza powieściami Karola Dickensa, co w tym przypadku można uzasadnić wspólnymi zainteresowaniami literackimi obojga korespondentów. Dzięki nazwom, takim jak np.: *Arachne*, *Atena*, *Betsy/Bety*, *Białoramienna Nauzyka*, *Egeria*, *Goplana*, *Sally*, pisarz podkreślał oryginalną urodę oraz przymioty umysłu i charakteru szwagierki. Być może literackie, mitologiczne inspiracje były także podstawą poetyckich adresatywów: *Boska Iryda*, *Siostrzenica Irys*, którymi Sienkiewicz zwracał się do żony – Marii z Babskich. Obie formy zostały umieszczone w listach

39 W liście do Janczewskiej Sienkiewicz tak wyjaśnia znaczenie wyrazu *hadzius*: „w moim słowniku nie oznacza wcale szpetoty, ale wątyłość sił” [JJ 21/1886].

40 Sienkiewicz był wielbiciele literatury antycznej, a zwłaszcza Homera. *Iliada* należała do jego ulubionych lektur. Zob. przyp. 2. w liście do trzeciej żony [MB 10/1894].

z okresu, gdy Sienkiewicz tworzył powieść *Quo vadis?*⁴¹ i żywo interesował się antykiem. W zwrotach do dzieci i innych członków rodziny również można wskazać przykłady nazw motywowanych postaciami bohaterów literackich, np. *Knips* i *Żoko*, jako określenia córki i syna, pojawiły się po wspólnej lekturze *Robinsona Crusoe*. W powieści Daniela Defoe takie imiona nosiły dwie psotne małpki. Zaś pomysł nazwania Edwarda – syna Jadwigi Janczewskiej – *małym Rochem* Sienkiewicz zaczerpnął z *Potopu*: „Co do Twego małego Rocha (zwę go Rochem, bo mi będzie mówił: wuju!)⁴² [...] czemu piszesz: «Dziwię się, że go lubię!» – To mi powód do zdziwienia! Ja go lubię choćby dlatego, że Twój, i dla jego sarmackiej fantazji, z jaką chrzest przyjmował” [JJ 56/1887].

Źródłem inspiracji niecodziennych, oryginalnych nazw osobowych członków rodziny bywały także żyjące w czasach Sienkiewicza osoby publiczne. Jako przykłady mogą posłużyć dwa określenia *Kokowcew* i *Jankulio*. Aby w pełni zrozumieć, dlaczego Sienkiewicz nazwał żonę Kokowcewem, a szwagierkę Jankuliem, należy przywołać cały kontekst sytuacyjny. Pierwsza nazwa określająca Marię Babską pojawiła się w korespondencji z 28 maja 1908 roku. Treść tego listu dotyczyła m.in. pewnego rozporządzenia finansowego żony, w efekcie którego pisarz nie mógł podjąć pieniędzy z banku i przez pewien czas pozostawał bez środków do życia. Biorąc pod uwagę przedstawione tu okoliczności, użycie nazwiska rosyjskiego ministra skarbu, którego zasługą było uporządkowanie finansów państwa rosyjskiego w nominacji Marii, na pewno było zabiegiem służącym celom humorystycznym. Powstanie nazwy *Jankulio* określającej Jadwigę Janczewską można łączyć z identycznym co poprzednio schematem przeniesienia nazwy. Sienkiewicz wykorzystał tu podobieństwo predyspozycji i cech mentalnych urzędnika rosyjskiego i odniósł je do Janczewskiej. W kręgu rodzinnym siostra pierwszej żony pisarza uchodziła za osobę wyjątkową, czytanną, inteligentną, ale też bezpośrednią i bardzo zasadniczą.

Oprócz tworzonych systemowo form pochodnych, motywowanych słowotwórczo, w grupie nazw członków rodziny Sienkiewicza znalazły się takie, których struktura, znaczenie i funkcje są trudne do ustalenia, co wynika z braku pełnej wiedzy na temat życia prywatnego i rodzinnego Sienkiewicza oraz niedostatecznej ich dokumentacji w korespondencji. Wszystkie nazwy mają okazjonalny charakter i odnoszą się do: Marii Babskiej (3): *Kate* [MB 134/1905], *Bezorcia* [MB 156/1906], *Wicek* [MB 161/1906]; szwagierki (3): *Dżok* [JJ 87/1887], *Dży* [JJ 417/1895]; pierwszej żony: *Duduś* [MSz/1884].

41 Książka ukazywała się w „Gazecie Polskiej” od 28 marca 1895 roku do 29 lutego 1896 roku. List pochodzi z 20 grudnia 1895 roku.

42 Aluzja do słów Zagłoby skierowanych do Rocha Kowalskiego [Sienkiewicz 1950: 29]. Sienkiewicz, jako szwagier Jadwigi Janczewskiej, był wujem małego Edwarda.

Na zakończenie podjętych badań warto wspomnieć o pewnej oryginalnej właściwości gramatycznej zwracania się Sienkiewicza do najbliższych, zaobserwowanej zwłaszcza w korespondencji z kobietami – Marią Babską i szwagierką. Cecha ta przejawiała się w stosowaniu wobec adresatek nieoficjalnych form imion własnych w rodzaju męskim⁴³, np.: *Dzib, Dzidek, Dzinek, Dzinieczek, Dzinku; Marek, Mareczek*, np.: „Do widzenia, miły, malutki Dzinku” [JJ 187/1889], „Kochany i zawsze miły Dzidku!” [JJ 175/1889], „Ściskam Cię, drogi mój i kochany, i najmiłszy Marku” [MB 119/1905], „Ściskam, całuję i pieścę mego Mareczka – i biorę go na kolana duszy” [MB 142/1905] oraz przymiotników w funkcji rzeczownikowej w rodzaju męskim, takich jak: *Biedny, Dobry, Kochany, Mały, Miły, Najdroższy, Złoty*, np.: „Ściskam najserdeczniej mego Małego, Biednego i Dobrego” [MB 202/1906]. W przypadku korespondencji z żoną nazwy *Marek, Mareczek* mają najwyższą frekwencję. Pisarz stosował je zarówno w nagłówkach listów, jak i w treści głównej listu, w postaci wołaczowych bezpośrednich zwrotów, a także w formie mówienia o żonie w 3. os.: „Przy tym Marka lubią bardzo i ściskają jak najbardziej – i tęsknią – i całują” [MB 196/1906], „Ściskam mego Marka, którego lubią potwornie i całują Jego kochaną i najmiłszą buzię. H.S.” [MB 203/1906], bo takie konstrukcje również Sienkiewicz w listach wprowadzał. Nasilanie się kreacji językowej w tym zakresie można zaobserwować w listach powstających w późniejszych latach pożycia, kiedy więzi rodzinne były już ustabilizowane, a uczucia okrzepły.

4. Zakończenie

Przeprowadzone badania pokazały, że zasób stosowanych przez Sienkiewicza antroponimów jest ciekawy, zróżnicowany i składa się przede wszystkim z nieoficjalnych form imion adresatów oraz ich przezwisk. Źródła bogactwa nazw, ich niecodziennej formy, proveniencji czy znaczenia można upatrywać przede wszystkim w zainteresowaniach i profesji Sienkiewicza. Analiza materiału dowodzi, że pisarz traktował język jako tworzywo artystyczne nie tylko w sferze twórczości literackiej, ale także w codziennej komunikacji z rodziną.

Najważniejszym czynnikiem determinującym sposób zwracania się Sienkiewicza do członków rodziny był bliski, nacechowany miłością, czułością charakter więzi rodzinnych. Poufałość i wyraźnie pozytywne emocje w stosunku do bliskich sygnalizował za pomocą przekształconych słowotwórczo, zwłaszcza deminutywnych oraz hipokorystycznych, form imiennych, a także opartych

43 Kwiryna Handke, omawiając zagadnienie funkcjonowania imion osobowych w przestrzeni rodzinnej, na to zjawisko również zwróciła uwagę: „używanie zdrobniałych, hipokorystycznych form imion żeńskich z przyrostkiem rodzaju męskiego ma niewielki zasięg społeczny [...] i jest trudne do jednoznacznego wyjaśnienia” [Handke 2009: 319].

na pozytywnych konotacjach określić o charakterze przezwiskowym, które powstały ze względu na specyficzne lub stałe cechy charakteru, wyglądu, a także powtarzające się zachowania danego członka rodziny. Potwierdzeniem tego spostrzeżenia może być również fakt, że w korespondencji prywatnej Sienkiewicz nigdy nie użył oficjalnej, a więc nienacechowanej emocjami formy imienia żadnego z członków swojej rodziny.

Przydatność funkcjonalna zebranych nazw sprowadza się do dwóch aspektów – identyfikacji poszczególnych członków rodziny oraz wyrażania emocji. Eksplicytne komponenty ekspresywności zawarte w strukturze i znaczeniu nazw wskazują, że w relacjach z najbliższymi Sienkiewicz okazywał tylko pozytywne uczucia: miłość, serdeczność, sympatię, a także współczucie i troskę.

Przeprowadzona obserwacja nieoficjalnych nazw członków rodziny ujawnia, prócz preferencji językowych, także pewne cechy charakteru pisarza, który w relacjach z najbliższymi i w wyrażaniu uczuć był bezpośredni i raczej nie krył się z okazywaniem swojego przywiązania. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można przyjąć, że prywatnie był człowiekiem wrażliwym, troskliwym, obdarzonym poczuciem humoru, który również poza sferą twórczości typowo artystycznej był estetą językowym. Każde z przywołanych imion, przezwisk świadczy o delikatności, kurtuazji, czasami humorze w sposobach zwracania się do członków rodziny.

Bibliografia

- Bokszczanin Maria (1996), *Wstęp*, w: Sienkiewicz Henryk, *Listy*, t. 2, cz. 1: *Jadwiga i Edward Janczewscy*, oprac. też, Warszawa.
- Dickens Karol (1956), *Dzieje, przygody, doświadczenia i zapiski Dawida Copperfielda*, t. 1, tłum. Wilhelmina Kościalkowska, Warszawa.
- Dickens Karol (1988), *Magazyn osobliwości*, przeł. Anna Przedpeńska-Trzeciakowska, Warszawa.
- Dunaj Bogusław (2017), *Funkcje nazw własnych*, „Onomastica”, t. 56/2, s. 77–89.
- Handke Kwiryna (2009), *Socjologia języka*, Warszawa.
- Kosyl Czesław (1993), *Nazwy osobowe*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski*, red. Jerzy Bartmiński, Wrocław, s. 423–437.
- Lizisowa Maria Teresa (2000), *O listach Adama Mickiewicza w aspekcie aktów mowy*, w: *Sztuka pisania. O liście polskim w XIX wieku*, red. Jolanta Sztachelska, Elżbieta Dąbrowicz, Białystok, s. 61–73.
- Mariak Leonarda (2013), *Nagłówki i formuły kończące w listach Stefana Żeromskiego do żony Oktawii*, w: *Stefan Żeromski i jego rodzina*, red. Kwiryna Handke, Warszawa, s. 20–34.

- Mariak Leonarda (2014a), *Funkcja ekspresywna leksyki z zakresu medycyny w listach prywatnych Henryka Sienkiewicza*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, t. 21 (41), nr 2, Poznań, s. 53–70.
- Mariak Leonarda (2014b), *Funkcje barw w listach Henryka Sienkiewicza do członków rodziny*, „Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny”, t. 13, Szczecin, s. 127–155.
- Mariak Leonarda (2014c), *Funkcja informacyjna leksyki z zakresu medycyny w listach prywatnych Henryka Sienkiewicza*, w: *Leksyka języków słowiańskich w badaniach synchronicznych i diachronicznych*, red. Magdalena Gębka-Wolak, Joanna Kamper-Warejko, Andrzej Moroz, Toruń 2014, s. 217–239.
- Mariak Leonarda (2015), *Frazeologizmy w listach prywatnych Henryka Sienkiewicza*, „Slavia Occidentalis”, t. 72/1, Poznań, s. 125–141.
- Mariak Leonarda (2016a), *Neologizmy w listach prywatnych Henryka Sienkiewicza*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, t. 23, nr 2, s. 113–134.
- Mariak Leonarda (2016b), *Właściwości leksykalne języka rodzinnego Henryka Sienkiewicza (na podstawie korespondencji prywatnej)*, w: *Język nasz ojczysty w sferze życia rodzinnego*, red. Bożena Taras, Wioletta Kochmańska, Rzeszów, s. 15–29.
- Mariak Leonarda (2016c), *Leksykalno-stylistyczne środki opisu podróży i podróżowania w listach prywatnych Henryka Sienkiewicza*, „Studia Językoznawcze. Synchroniczne i Diachroniczne Aspekty Badań Polszczyzny”, t. 15, s. 61–80.
- Mariak Leonarda (2018), *Przejawy potoczności językowej w tekstach użytkowych na podstawie korespondencji prywatnej Henryka Sienkiewicza*, „Roczniki Humanistyczne. Językoznawstwo KUL”, t. 66, z. 6, s. 137–162.
- Mariak Leonarda (2019), *Korespondencja prywatna jako przyczynek do badania języka osobniczego (na podstawie listów prywatnych Henryka Sienkiewicza)*, w: *Historia języka w XXI wieku: stan i perspektywy*, red. Magdalena Pastuch, Mirosława Siuciak, Katowice, s. 489–507.
- Mariak Leonarda (2023), *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego*, t. 17: *Rodzina*, Szczecin.
- Olma Marceli (2014), *Językowo-kulturowy obraz arystokratycznej rodziny polskiej drugiej połowy XIX wieku (na podstawie korespondencji rodzinnej Heleny i Mieczysława Pawlikowskich)*, Kraków.
- Rejter Artur (2016), *Nazwa własna wobec gatunku i dyskursu*, Katowice.
- Rejter Artur (2019), *Nazwy własne w kon/tekstach kultury*, Katowice.
- SHTG – *Słownik historyczny terminów gramatycznych*, <https://shtg.uw.edu.pl> [dostęp: 20 marca 2025].
- Sienkiewicz Henryk (1950), *Potop*, t. 2: *Dzieła*, t. 12, red. Julian Krzyżanowski, Warszawa.
- Sienkiewicz Henryk (1996a), *Listy*, t. 2, cz. 1: *Jadwiga i Edward Janczewscy*, oprac. Maria Bokszczanin, Warszawa.

- Sienkiewicz Henryk (1996b), *Listy*, t. 2, cz. 2: *Jadwiga i Edward Janczewscy*, oprac. Maria Bokszczanin, Warszawa.
- Sienkiewicz Henryk (1996c), *Listy*, t. 2, cz. 3: *Jadwiga i Edward Janczewscy*, oprac. Maria Bokszczanin, Warszawa.
- Sienkiewicz Henryk (2008a), *Listy*, t. 4, cz. 1: *Maria z Szetkiewiczów Sienkiewiczowa – Maria z Wołodkowiczów Sienkiewiczowa – Maria z Babskich Sienkiewiczowa (1888–1907)*, oprac. Maria Bokszczanin, Warszawa.
- Sienkiewicz Henryk (2008b), *Listy*, t. 4, cz. 2: *Maria z Babskich Sienkiewiczowa (1908–1913)*, oprac. Maria Bokszczanin, Warszawa.
- Sienkiewicz Henryk (2008c), *Listy*, t. 4, cz. 3: *Henryk Józef Sienkiewicz – Jadwiga Sienkiewiczówna – Helena Sienkiewiczówna – Lucjan Sienkiewicz*, oprac. Maria Bokszczanin, Warszawa.

prof. dr hab. Leonarda Mariak – Instytut Językoznawstwa, Uniwersytet Szczeciński; zainteresowania badawcze: wszystkie dziedziny polskiego językoznawstwa historycznego i współczesnego, w tym różnorodne teksty kultury dawne i współczesne (literatura piękna, teksty użytkowe, prasa, polszczyzna mówiona).